

HEIKKI YLIKANGAS

Ihminen on ihmiselle susi

Professori Heikki Ylikangas arvioi Mirkka Lappalaisen 1590-luvun sisällissotaa Suomessa ja Ruotsissa käsittelevän teoksen *Susimes-su*.

■ Mirkka Lappalainen on valinnut 1590-luvun sisällissotaa (ei siis sisällissotia) Suomessa ja Ruotsissa käsittelevän kirjansa yläotsakkeeksi yhdyssanan *Susimes-su*.¹ Valinta ensiksi hieman oudoksuttaa; vasta kirjan luettuaan saattaa todeta, että otsake kuvaa osuvasti teoksen sisältöä – kunhan vain ymmärtää yhdistää sanan 'susi' vanhaan roomalaiseen sananlaskuun "homo homini lupus". Jos koskaan Suomen historiassa, juuri tuolloin sanottu kynninen tiivistys päti. Ihminen oli ihmiselle susi.

Tämä koskee erityisesti kirjan päähenkilöitä: herttua Kaarle ja marski Klaus Flemingiä. Molemmat kuvataan kovimman luokan pelureina, jopa karun ajan karuissa oloissakin harvinaisen häikäilemättöminä vallantavoittelijoina. Vain yhdessä suhteessa Mirkka Lappalainen luottaa kummankin mahtimiehen vilpittömyyteen. Herttua Kaarle oli todella kiivas protestantti, vieläpä kalvinilaisuuden suuntaan taipuva, Klaus Fleming taas yhtä kiivas 'perustuslaillinen',

1. Mirkka Lappalainen, *Susimes-su. 1590-luvun sisällissota Suomessa ja Ruotsissa*. Juva 2009, 319 s.

Puolan ja Ruotsin kuninkaan Sigismundin oikeudellisesti kiistattoman kuninkuuden horjumaton tukija.

Kuvailtu lähestymistapa on Lappalaisen tutkimuksen vahvuus, ei heikkous. Kirjasta ei hohkaa suomalaisessa tutkimuksessa tavallinen – osaksi marxilaiseksi leimautumisen pelossa viljelty – 'aatteen ankara laulu'. Mirkka Lappalainen ei sitä aatetasoa sivuuta, mutta hän pyrkii pintaa syvemmälle, todellisia vaikuttimia peittelevien ja silottelevien moraalisoikeudellisten periaatteiden taakse, käsiksi ajan toimijain karkeaan arkeen. Se myös häneltä pitkälle onnistuu.

Suuret linjat

Kaksi ongelmavyöhytiä, yhtäältä protestantismi ja vastauskonpuhdistus, toisaalta kiistely Ruotsin kruunusta, dominoivat Mirkka Lappalaisen teosta. Aiheen aikaisemmille tutkimuksille hän ei erityisempää kiitosta jakele. "Suuria linjoja ei niissä yleensä edes pyritty hahmottelemaan", hän kuittaa. Rankapuoleinen tiivistys tarkoittaa, että Lappalaisen edeltäjät ovat keskittyneet vähäiseen akanvirtaan historian valtavuossa: nuijasotaan. Vaikka kyseinen sota vaati suhteessa väkilukuun liki saman verran uhreja kuin vuoden 1918 kansalaissota, Lappalainen katsoo sen peittyvän uskontokysymyksen ja dynastisen riidan varjoon, tyypistyvän pelkäksi "traagiseksi sivutarinaksi Kaarle-herttuan ja Sigismundin taistelussa". Sota löydettiin vasta 1800-luvulla ja "muovattiin suureksi nationalistiseksi myytiksi" fenomaanien poliittisiin tarpeisiin. Järeät luonnehdinnat eivät kylläkään täydellisesti kata kirjan sisältöä ja rakennetta. Syyt nuijasotaan ja vallankin sen seuraukset näytte-

levät teoksessa huomattavasti merkittäväm-
pää kuin vain ”traagisen sivutarinan” osaa.

Sitä paitsi myös ’suuria linjoja’ on sen-
tään ainakin yritetty hahmottaa, jopa juuri
Lappalaisen tapailemaan suuntaan. Jo Yrjö
Koskinen (1877) otti uskontokysymyksen
huomioon. Hänen mukaansa Kaarlen voitto
tuotti katolisuuden siihen saakka menestyk-
selliselle etenemiselle pysähdyksen, ja pa-
kotti sen ajan myötä ”peräytymään Ruotsin
ja Suomen aseiden alta Wienin porteille ja
Alppi-vuorten juurille saakka”. Mikäs muu
kuin juuri nuijasota pani Koskisen katsan-
nossa moisen makrotason historiallisen
vyöryn matkaan. ”Tuo verinen aalto, joka
vyörytti paavilaisuuden takaperin Reinin ja
Tonavan rannoille”, kirjoittaa Koskinen is-
kevin arkaaisin kielikuvin, ”oli väreenä al-
kanut Pohjanmaan nevoilla ja Rautalammin
jylhillä vesillä”.

Suuria linjoja voidaan etsiä myös toista
tietä: vertaamalla nuijasotaa juuri 1590-lu-
vulla kulminoituneisiin eurooppalaisiin ta-
lonpoikaikapinoiniin. Uudemmassa tutki-
muksessa kapinat on kytketty esimodernin
valtion syntyprosessiin, johon liittyi myös
pysyvien armeijoiden luominen. Sotilasrasi-
tuksella oli merkitystä kapinoita laukaiseva-
na voimana muuallakin kuin juuri Suomes-
sa. Tuoreimman saksalaistutkimuksen mu-
kaan kapinat kuihtuivat pois sitä mukaa,
kun saatiin luotua tehokas hallinto ja oi-
keuslaitos ja näin tarjotuksi talonpojille rau-
hanomainen ratkaisuvaihtoehto mellakoin-
nin sijaan. Suomesta hallinnollinen ja oikeu-
dellinen väylä 1500-luvun jälkipuoliskolla
löytyi – paperilla, ei käytännössä. Tilanne
muistutti läheisesti asetelmaa Manner-Eu-
roopan kartano- ja läänitysalueilla. Tältä
pohjalta nuijasotaa ei välttämättä tarvitse
tulkita oudoksi poikkeusilmiöksi. Manner-
maalla kapinoitiin maaorjuuden heikentä-
miseksi, Suomessa sen tulon torjumiseksi.

Suuria linjoja sivutaan myös kysymällä,
mistä poliittinen valta tuolloin johdettiin.
Mirkka Lappalainen johtaa sen ennen muu-
ta kuninkaasta. Oli toinenkin vallan lähde:
kansa. Siitä lähteestä herttua Kaarle ammen-
si mahtia käsiinsä. Kansasta johdettu valta
näyttäytyi mm. tuomiovaltana alioikeuksis-
sa ja poliittisena valtana valtiopäivillä. Kaar-

le kutsui valtiopäiviä koolle ilman kunin-
kaan suostumusta, mikä epäilemättä rikkoi
lakia, mutta ei tehnyt valtiopäivistä merki-
tyksettömiä. Niiden voitiin aina väittää tuo-
van esille kansan tahdon eli kansasta joh-
dettavan poliittisen vallan. (Ruotsissa ei
ollut vielä 1500-luvulla itsevaltiutta.) Vasta
1600-luvulla kuningas Jumalan armosta
voitti vallan tärkeimpänä lähteenä kilpaili-
jansa, mutta kriisiaikoina valtiopäivät vedet-
tiin Ruotsissa aina esille ja niihin vedoten
tehtiin tai ainakin legitimoitiin tärkeät pää-
tökset.

Mikä synnyttää myytin?

Lappalainen haluaa kunnon tutkijan tavoin
purkaa perusteettomat kansalliset myytit.
Näihin kuuluvat mm. sellaiset romantisoituid
henkilönimet kuin Mikael Agricola ja Jaak-
ko Ilkka. Agricola ei Lappalaisen mukaan
ollut 1500-luvulla ”lainkaan niin keskeinen
hahmo kuin millaiseksi hänet on myöhem-
min kuvattu” sen enempää kuin Jaakko Ilk-
ka ”lopulta kovinkaan ihailtava historialli-
nen henkilö”. Selkein ja räikein myyttinen
luomus on tekijälle herttua Kaarle, myö-
hempi kuningas Kaarle IX. Mirkka Lappa-
laiselle herttua edustaa pahan ruumiillistu-
maa, miestä, jonka ”häikäilemättömyys lä-
heni neroutta. Hän huijasi vastustajiaan
järjestelmällisesti ja loi monimutkaisen val-
heiden ja puolitotuuksien rakennelman, jota
väitti lailliseksi.” Yrjö Koskiselle Kaarle oli
sitä vastoin ”hyvä kuningas”, joka palautti
oikeuden, lain ja järjestyksen Suomeen, niin
koskien aatelin omavaltaisia erioikeuksia
kuin linnaleirin kantoa. Vain Kaarlen anka-
ruutta vastustajiansa rankaisemisessa Kos-
kinen valittaa. Tuo ”viljava verenvuodatus
on ruosteella himmentänyt Kaarlen muuten
niin kirkkaan maineen.”

Kuvatut huikeat tulkintaerot eivät selity
lähdeaineistolla. Yrjö Koskisen Nuijasota on
edelleen, kuten myös Mirkka Lappalainen
todistaa, seikkaperäisin aihetta käsittelevä
teos. Lähdeperusta ei ole Koskisen jälkeen
olennaisesti laajentunut. Kuinka siis yhdel-
lä ja samalla materiaalilla päädytään tyystin
toisistaan poikkeaviin tuloksiin?

Selitys löytyy, kun kysyy, mikä itse asias-
sa synnyttää historiallisen myytin. Sen ra-

kentaa aina jälkimaailma, ei koskaan historiallinen toimija itse, olipa tämä ihmisenä millainen hyvänsä. Jaakko Ilkka nostettiin sankariksi kahdessa aallossa. Ensimmäisen niistä tuotti fennomaanijohtaja ja historian-tutkija Yrjö Koskinen 1877 ja häntä seuraten runoilija Kaarlo Kramsu. He iskostivat Ilkan aatelisen sarron ja laittomuuden miehekäänä vastustajana fennomaanisen kansanosan suurmieskaartiin. Näin luotu myytti ei kuitenkaan riittänyt tuottamaan sitä massiivista Jaakko Ilkan monumenttia, joka tänään neljine vankkoine torneineen ja jyhkeine kupukattoineen kurkottaa kohden taivasta Ilmajoen lakeuksilla. Sen tuotti vasta valkoisten voitto vuoden 1918 sisällissodassa. Etelä-Pohjanmaan suojeluskuntapiirin valistusohjaaja Artturi Leinonen julkaisi jo 1919 teoksen ”Ilkan ja Poutun pojat” rinnastaen siten heti kirjansa otsikossa vapautaan puolustaneet nuijamiehet ”vapausso-dan” valkoisiin. Välittömästi alettiin puuhata Ilkka-patsasta, ja varsin pian, vuonna 1924, se sitten valmistui. Keski-Pohjanmaalta etsii turhaan sikäläisten nuijapäälliköiden huomattavampia muistomerkkejä, eikä vastaavaa löydy Limingastakaan, vaikka sikäläinen talonpoika Hannu Krankka komensi nuijasodassa kaksi kertaa suurempaa armeijaa kuin Jaakko Ilkka. Keski- ja pohjois-pohjalaisten vaiisuus tässä suhteessa on seurausta siitä, että vuonna 1918 valkoisten mobilisaatio luontui näillä seuduilla huomattavasti kankeammin kuin Etelä-Pohjanmaalla.

Vuoteen 1918 palautuu myös toinen nuijasotaan liittyvä myyttinen juonne. Pentti Renvall laati 1930-luvulla tulkinnan, jossa sankarin rooliin istutettiin Klaus Fleming ja häntä seuraava Suomen aateli, konnan osaan taas kapinoivat talonpojat. Mirkka Lappalainen kirjoittaa ihmetellen: ”Renvallin erikummallinen ja kansallismielinen tulkinta sai yllättävän vahvan jalansijan.” Niin sai, mutta miksi sai – sitä kirjoittajan olisi tullut syvemmin pohtia. Renvallin tulkinnan juuret löytyvät nimittäin 1920-luvun aktivistien julkaisuista. Niissä putkahtaa ensi keran esille ajatus, jonka mukaan aatelihan se oli aikoinaan oikeassa, talonpojat väärässä. Lappalainen liittyy näiltä osin valkoisen

Suomen traditioon, kun hän kirjoittaa: ”Fleming ja hänen joukkonsa tekivät ensi sijassa velvollisuutensa: kukistivat laittoman kapinan, joka oli suunnattu heitä ja kuningasta vastaan. Sen he tekivät julmasti, niin kuin sisällissodissa oli ja on tapana.”

Myyttien purkajilla riittää siis työtä, Sysifoksen työtä. Se työ on kuitenkin tehtävä, sillä kukin aika ja kukin sukupolvi nostavat esille omat sankarinsa ja työntävät pois näyttämöltä toiset, entiset sankarit. Tutkija on ja olkoon oman aikansa tulkki. Ainoa, mitä häneltä voidaan edellyttää, on se, että hän tietää ja tiedostaa, mitä on tekemässä ja tekee.

Laittomuus yhtäällä ja laittomuus toisaalla

Palattakoon kapinoitsijan osaan. Se osa oli ja on todella sellainen kuin Mirkka Lappalainen tähdentää. Kuten kirjoittaja korostaa, valtiopetos (nuijasoturit syöllistyivät valtiopetokseen, eivät maanpetturuuteen) luetaan kaikissa laeissa ankarimmin rangaistavien rikosten joukkoon. Siitä seurasi Kristoferin maanlain mukaan hengen ja omaisuuden menetys.

Se ei ollut kuitenkaan ainoa saman lakikirjan tuntema kuolemalla uhattu rikos. Puolen markan arvon ylittävä varkaus ja etenkin tietysti väkivallalla höystetty ryöstö luokiteltiin yhtä kovalla seuraamuksella varustetuiksi rikoksiksi. Jos lakikirjaa olisi myös näiltä kohdin seurattu, suurin osa senaikaista suomalaista aatelia ja lähes kaikki linnaleirin perijät olisivat joutuneet mes-tauspölkylle tai hirsipuuhun. Suomen aateli näet vaati ”erikoisaseansa” nojautuen vastoin lakia ja valtakunnallisia määräyksiä vapaita kyydityksiä itselleen ja palvelijoilleen ja syöllistyi kruunun varojen kavallukseen jättämällä tilittämättä kruunulle sekä lampuotiansa osuuden kruununveroista että kruunun kolmanneksen niistäkin sakkorahoista, joihin sillä ei ollut oikeutta. Edelleen Suomen aateli muutti hallintaansa joutunut-ta veromaata rälssimaaksi ja vapautti yhden ratsukon palvelulla kaikki tilansa veroista. Nämä omavaltaiset erikoisoikeudet jo Juha-na III oli kumonnut, mutta käytössä ne vain yhä olivat.

Linnaleiri on sitten asia erikseen. Toisin kuin Mirkka Lappalaisen kirjan mainosteksteistä voisi luulla, teos ei suinkaan näiltä osin kumoa allekirjoittaneen nuijasota-tulkintaa. Päinvastoin, teos mukailee tulkintaani pitemmälle kuin yksikään toinen aiheetta koskeva uudempi teos. Tekijä myöntää, että kanto ylitti Suomessa moninkertaisena valtakunnalliset määräykset, että linnaleiri oli luonteeltaan sotilaiden palkka, ei ylläpitomaksu tai peräti veroerä, joka olisi vähennetty muista veroista, ja että nimenomaan linnaleiri muodosti tärkeimmän välittömän syyn kapinointiin. Näin tapahtui vallankin siksi, että Fleming piti armeijan koossa Kaarlen aikeita peläten rauhanteosta huolimatta. Kun laitonta kantoa perusteltiin ”suomalaisella maantavalla”, sen ylärajaa ei ollut näkyvässä. Aina kuultiin jossakin kannetun vielä enemmän ja noudatettiin vähintään samaa taksaa toisaalla. Vielä Lappalainen hyväksyy käsityksen, jonka mukaan kapina ei syttynyt herttuan yllytyksestä ja että tämä itse asiassa koetti hillitä talonpoikia tarttumasta aseisiin.

Senaikaisen lain mukaan henkituomion ansainneita rikoksia tehtiin siis yhteiskunnallisen rajalinjan kummallakin puolen. Jää vaikutelma, että Mirkka Lappalaisen katsannossa talonpoikien olisi kuulunut kuitata toisarvoisena heihin kohdistuva laittomuus ja tukea menetyksistään välittämättä laillista kuningasta, vaikka viime kädessä juuri tuo samainen kuningas oli ylimmässä vastuussa talonpoikiin kohdistuneista, laissa kuolemalla uhatuista rikoksista.

Oliko nuijasota säätykapina?

Ainoa merkittävä asia, jonka osalta Lappalainen tulkintani kiistää, on nuijasodan luonne säätykapinana, talonpoikien taisteluna etenevää aatelisvaltaa vastaan. Tätä käsitystään hän perustelee lähinnä kahdella syyllä: ”nuijasodasta hyötyivät vain satunnaiset palkkasoturit”, ja tuonaikainen aateli oli enimmäkseen köyhää. Vasta 1600-luvulla toteutui todellinen aatelisvalta, jonka syntyyn linnaleirillä ei ollut yhteyttä.

Totta on, että kapinointi kohdistui kaikkia niitä vastaan, jotka hyötyivät linnaleiris-

tä, olivatpa he sitten aatelisia tai aatelittomia, ja että alhainen knaapiluokka oli talonpoikien erityisen vihansa kohteena. Toisaalta on kyseenalaista ottaa vertailukohdaksi tuleva aika, 1600-luku, vaikka talonpojat pelkäsivätkin sen muotoutuvan heille epäedulliseen suuntaan. Jos taas aateli oli 1500-luvulla köyhää, eikö silloin linnaleiri, jonka mm. Henrik Horn katsoi perustellusti ”rikastuttavan” kantajiaan, ollut heille entistä tärkeämpi? Huovien perimä määrä kasvoi karkeasti laskien ja vain viljaan rajoittuen kahdeksasta tynnyristä (1593) 48 tynnyriin vuodessa (1595) ja aateliselle upseerille lankesi kaksinkertaisena se, mikä tavalliselle ratsumiehelle. Sadalla viljatynnyrillä saattoi elättää viitisenkymmentä ihmistä vuoden päivät. Lisäksi otettiin tarpeellinen määrä kuljetushevosiä siirtämään saalis myytäväksi rantakaupunkeihin ja kaupiteltiin myös ”lahjoitetut” hevoset niissä linnaleirin lisänä. On aiheetonta syysätä linnaleirinä toteutettu ryöstö yksistään ulkomaisten palkkasoturien niskoille. Lähteissä on aivan riittävästi todisteita siitä, että samaan syyllistyivät aidot suomalaiset sotilaat, erityisesti ratsumiehet, huovit.

Ratkaisevaa oli se, että talonpojat katsoivat perinnäisen vapautensa olevan uhattuina. Knaapeissa ja kirjuriluokassa he näkivät uuden aatelin nousun, niin kuin usein yksittäistapauksissa myös kävi, ja omaksi kohtalokseen joutumisen (valitus 1596) ”kruunun alta heidän lampuodeikseen”. Talonpoikien perimmäisenä motiivina oli pelko maaorjuudesta, jonka he rahvaanvalitusten – Lappalainen ei näy niitä käyttäneen – valossa tiesivät jo toteutuneen Ruotsiin kuuluneessa Virossa. Pohjanmaan yhteisessä valituksessa 27.12.1599 herttua Kaarlea pyydetään estämään aatelin asettuminen Pohjanmaalle ja torjuvan sen pyyteet saada pohjalaiset, Suomen ainoat vielä vapaina olevat talonpojat, lampuodeikseen. Koska koko Suomi oli jo tuolloin herttuan käsissä ja Suomen herrain erillishallinto siten päätynyt, kyseistä paljastavaa valitusta ei voi tulkita Kaarlen ja Sigismundin välisen valtataistelun sivutuotteeksi. Sen taustalla häämöttää yleisluonteisempi yhteiskunnallinen kehitys.

Juuri se oli olennaista. Talonpojat olivat matkalla alas, aateli matkalla ylös, niin vaurauden kuin yhteiskunnallisen arvoasteikonkin (kreivit ja vapaaherrat) mukaan laskevien. Näin oli laita koko valtakunnassa, eritoten kuitenkin Suomessa, jota tietysti myös Venäjän-sota pahiten koetteli. Talonpoikaistilojen määrä laski huippulukemistaan 1570-luvun alkutaitteessa noin 20 prosenttia nuijasodan aattovuosiin tullessa. Kustaan Vaasan ajoista samaan ajankohtaan ehdittäessä aatelisruokakuntien luku nousi 200:sta 300:aan, ja aatelin hallussa olevien lampuotitilojen määrä moninkertaistui. Jo tilivuonna 1581–82 oli aatelin hallussa lampuotitiloja tai läänitettyinä 4 500 tilaa eli kuudennes tiloista ja sama kehitys jatkui kohden nuijasotaa. Tässä valossa ei ole vaikea ymmärtää hämäläisten talonpoikien lausumaa vuoden 1596 lopulla Savonlinnan päällikölle Gödik Finckelle. He ilmoittivat lähtevänsä ”kainulaisten” kapinoitsijoiden mukaan, koska heillä muutenkaan ei ollut kuin ”nälkä ja kuolema ovella”. Kapinointi – vaikkapa häviöön johtava – nähtiin ainoaksi keinoksi kiinnittää päätöksentekijäin huomio tapahtumassa olevaan lakia karkeasti rikkovaan katastrofiin.

Lappalainen ei kiinnitä huomiota näihin lukuihin yhtä vähän kuin hän viittaa tietoihin viljelyalojen pienentymisestä ja karjamaerien laskusta. Tilikirjatietoja hän ei ylipäätänsä juuri käytä. Hän panee, kuten todettu, erityisen painon paitsi kiistelylle Ruotsin kruunusta myös uskontokysymykselle. Talonpoikien nuijasodan aikaisissa julistuksissa ei kuitenkaan uskontokysymyksestä mainita sanaakaan. Kruununperimykseen niissä kyllä puututaan mutta ei yksinomaan Kaarlen hyväksi, vaikka Kaarlen käskyihin sijaishallituksen päämiehenä muuten vedotaan. Pääasiana olivat linnaleiri, laittomuus ja mielivalta sekä tilojen autioituminen ja talonpoikien yleinen köyhtyminen, joista kaikista he syyttivät viime kädessä Flemingin hallintoa.

Mirkka Lappalainen kertoo aivan oikein, että aatelismiehet yrittivät vangituilta talonpoikaispäälliköiltä puristaa esille tunnustuksen, jonka mukaan näiden aikomuksena oli tappaa kaikki Suomen aateliset. Sitä talon-

pojat eivät myöntäneet, mutta olennaista tässä on, miksi, minkä syyn vuoksi, nimenomaan sitä heiltä tivattiin. Eikö se osoita säätyvastakohtaisuutta, samoin kuin se, että Flemingin seuraaja Arvid Stålarin varoitti antamasta talonpojille ratkaisuvaltaa? Jos näiden sallittaisiin tuomita, Stålarin korosti, ei yksikään aatelinen tai soturi kestäisi. Lausumallaan hän tarkoitti erityisesti herttuan järjestelemiä valtiopäiviä, joilla Kaarle painosti talonpoikia taakseen vetoamalla nuijamiesten kohtaloon Suomessa. Tässä pyrkimyksessään Kaarle myös onnistui. Se oli juuri talonpoikaissäätö, joka valtiopäivillä antoi selkeimmin hänelle tukensa ja myös vallan käydä aseina Suomen herroja vastaan.

Uusia tutkimustuloksia loistavalla esitystyylillä ryödytettynä

Kirjasta ei puutu tärkeitä uusia tutkimustuloksia. Yhtenä merkittävimpänä niistä Mirkka Lappalainen tuo esille liki toteutuneen mahdollisuuden liittää Suomi osaksi Puolan monikansallista suurvaltaa. Tulokinnassa on kieltämätöntä vakuuttavuutta. Tosin lukija jää hiukan epäröiden kysymään, eikö asia de facto, joskaan ei de jure, jo ollut näin. Sigismundia totteleva marski ja Suomen käskynhaltija Fleming piti järkkymättä kuninkaan oikeuksia voimassa ja noudatti vain hänen määräyksiään. Tässä katsannossa Suomi todella oli osa Puolaa. Se että Suomi ei jäänyt Puolan kuninkaan alaisuuteen, johtui Kaarle-herttuan kapinoinnista, sekä siitä, että Suomessa tavalliset rivimiehet eivät halunneet taistella Kaarlen joukkoja vastaan. Karkailu paisui merkittäväksi maajoukoissa, linnoituksissa ja laivastossa, vaikka kuria koetettiin teloituksin tehostaa. Yhtenä syynä tähän oli se, että Flemingin seuraaja Arvid Stålarin rajoitti linnaleirin mielivaltaista hyväksi käyttöä, minkä vuoksi nimenomaan rivimiehiä, jalkaväkeä, alkoi Suomen herrain totteleminen arveluttaa. Palkat jäivät näet kruunun varoista maksamatta, ja rivimiehet näin ilman odottamaansa tuntuvaa taloudellista hyötyä.

Nämä huomautukset ovat asian yksi puoli, eivät enempää. Mirkka Lappalaisen teos herättää tiettyjä vastaväitteitä, mutta kelpo

utkimuksen pitääkin tuottaa keskustelua. Teosta on tervehdittävä ilolla jo yksin sen vuoksi, että allekirjoittaneen nuijasotaa käsittelevän kirjan (1977) synnyttämän kiihkeän polemiikin jälkeen ja sen pelästyttämänä 1590-luvun kriisiä on, aivan kuten tekijä toteaa, ”tutkittu Suomessa hyvin vähän”. Nyt taas on tutkittu, eikä ole tutkittu suotta.

Kirjan erityinen ansio on siinä, että se tuo runsaasti ja monin yksityiskohdin rikastettuna uutta valoa pyrkimyksiin ulottaa vastauskonpuhdistus myös Ruotsiin eli palauttaa katolisuus maahan. Euroopan kato- liset suurvallat pitivät paavia tukien sitä nimenomaan Sigismundin aseman tarjoaman vipusimen avulla mahdollisena, ja niin näyttää pitäneen kuningas itsekin. Lappalaisen mukaan viime kädessä kuningas Sigismundin yhtä ilmeinen kuin määrässään poikkeuksellisen pitkälle juontuva saamat- tomuus ja päättämättömyys estivät tämän tavoitteen toteutumisen. Osavastuun sigis- mundilaisten häviössä kantaa sotapäällik- könä heikkotaitoinen Arvid Stålar, Fle- mingin seuraaja. Hän onnistui näyttäyty- mään väkineen ja suhteellisen merkittävine materiaalisine keinovaroineen aina väärään aikaan väärässä paikassa, ei koskaan silloin ja siellä, missä sotilaalliset ratkaisut tapahtuivat. Myös katolisten suurvaltojen lupaa- ma aineellinen tuki jäi suurisuuntaiselta hankkeelta – katolisuuden palauttamiselta Ruotsiin – lopulta puuttumaan. Erilaatuisten yksittäisten paavillisten asiamiesten itses- sään uuttera työskentely Ruotsissa toimek- siantajiensa hyväksi ei tilapäisistä menesty- misistä huolimatta riittänyt. Niinpä sitten kävi, niin kuin kävi.

On tutkimusasetelmaa ja erilaisten seli- tysvaihtoehtojen pohdintoja avartavaa, että Lappalainen sijoittaa Ruotsin 1590-luvun kriisin uskonnollis-valtapolitiittisiin euroop- palaisiin raameihin. Kokonaisuudessaan teos on ehyt ja varsin johdonmukainen esi- tys tästä kirjoittajansa valitsemasta näkökul- masta. Sellaisena se vie tutkimusta eteen-

päin. Tämäkin tie sen mukanaan tuomineen uusine tulkintamahdollisuuksineen on syy- tä ottaa jatkossa painokkaasti huomioon, kun Ruotsin ja Suomen historiaa 1500-luvun loppupäätteestä kirjoitetaan. Jokseenkin kiis- tatonta jo nyt on, ettei laittomuus Suomessa olisi paisunut niihin mittoihin kuin se paisui ilman Kaarlen ja Flemingin hellittämätöntä, mitään keinoa tai uhrausta kaihtamatonta valtakamppailua. Tämän näkökohdan täh- dentäminen on todella yhden messun – täs- sä tapauksessa Susimessun – arvoinen.

Aivan erikseen Mirkka Lappalaista on kiitettävä siitä, ettei hän sorru tulkinnois- saan perustelemattomiin, löysiin ja keino- tekoiisiin, saati sitten aiheen aikaisempia tutkijoita henkilökohtaisesti loukkaaviin väitteisiin. Hän on korrektisti sitä mieltä kuin on ja tuo kantansa asiallisesti esille – lukuun ottamatta joitakin harvoja yksilöi- mättömiä yleistyksiä, joissa tämä linja ei kestä. Pääsääntöisesti Lappalaisen kritiikki noudattelee tieteellisen keskustelun parhai- ta perinteitä, mikä nimenomaan täällä Suo- messa on syytä noteerata. Meikäläisessä käytännössä tavanomaisia salaliittosyytöksiä tai poliittisia leimoja ei Lappalainen vilje- le.

Kirjan esitystapa ja kielenkäyttö ansaitse- vat oman kommenttinsa. Teos on kauttaal- taan upean sujuvasti kirjoitettu, sanavalin- naltaan aivan poikkeuksellisen värikäs ja ilmaisurikas, milteipä lajissaan ainutlaatuinen. Tekstissä on imua, ja sitä olisi voitu ehkä tästäkin hiukan lisätä käyttämällä suu- remmassa mitassa kuin on tapahtunut ko- koavia, eri selitysvaihtoehtoja punnitsevia pohdiskeluja. Se on kuitenkin pieni puute. Ylipäättään teos soveltuu mainiosti myös suuren yleisön luettavaksi, eikä tämä ansio riistä siltä tutkimuksellista arvoa tai sitä vä- hennä.

Mirkka Lappalaisen Susimessu osoittaa jälleen kerran, että historiallisen teoksen tutkimuksellinen anti ja nautittava esitysta- pa eivät ole ristiriidassa keskenään. ■